ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

"ՄԱՐԴՈՒՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ"

Փարիզի մէջ ձեռնարկած են չորրորդ անգամ թարգմանելու «Մարդուն Ողբերգութիւնը», որ հունգարական թատրոնին գլուխ-գործոցը կը համարուի: Թատերախաղը գերմաներէնի թարգմանուած է ութ անգամ, անգլիերէնի՝ երկու անգամ, մէկ մէկ անգամ ալ՝ իտալերէնի, ռումաներէնի, չեխերէնի, լեհերէնի, սլովաքերէնի եւ ներկայացուած Վիեննայի, Միւնիխի, Պերլինի, Համպուրգի, Փրակայի, Իտալիոյ, Լոնտոնի, մինչեւ Ամերիկայի մէջ: Իսկ երեք անգամ ֆրանսերէնի թարգմանուած ըլլալով հանդերձ, բնաւ չէ ներկայացուած Ֆրանսայի մէջ, թէեւ դրական եւ թատերական քննադատներ շատոնց երեւան հանած են անոր մեծ արժէքը:

Ստորեւ թատերախաղին ամփոփումը (թարգմանութիւն). —

«Մարդուն Ողբերգութիւնը» կը պատկերացնէ մարդուն եղերական ճակատագիրը, իբրեւ դիտակից անհատ եւ իր պայքարները, այլ մանաւանդ իր տատապանքները՝ պատմութեան ընթացքին:

Հեղինակը՝ Էմէրիկ Մատաք, այս գործը յղացած է 1849ի անկախութեան պատերազմին յաջորդող ինքնամփոփումի եւ սուգի տարիներու միջոցին: Բանաստեղծը, որ բանտարկուած էր բռնապետական իշխանութեան կողմէ, աքսորականի մը ապաստան տուած ըլլալուն համար, արձակուելէ վերջ կը վերադտնէ իր լքուած բոյնը: Աղգային եւ անհատական այնքան դառն աւերակներու առջեւ, կը համակուի խոր վհատութեամբ. սակայն շատ չանցած սրտապնդուելով կը փորձէ ոչ միայն ապրիլ, այլ եւ վերահաստատել ներդաշնակութիւնը ինքն իր մէջ:

1859ի գարնան, փակուած՝ իր դղեակին մէջ, ցորեկներ եւ գիշերներ կ'անցընէ փիլիսոփայական ուսումնասիրութիւններ կատարելով, կը պրպտէ, կը սերտէ պատմութիւնը, կրօնները, գիտութիւնը:

«Մարդուն Ողբերգութեան» մեկնակէտն է աշխարհի ստեղծումը եւ սկզբնական մեղքը եւ կը ծնի այն երկուութենէն որ կը վարէ աշխարհը, — Սաղայէլը, ժխտական ոգի, կ'ընդդիմանայ Աստուծոյ, — աղբիւր ստեղծագործութեան եւ յաւիտենական բարութեան: Այս ուժերը իրարու դէմ կը ճակատին առաջին մարդերու հոգիին մէջ: Սաղայէլ կ'ապականէ զանոնք, անոնց խոստանալով Գիտութիւնը եւ Անմահութիւնը: «Ադա՛մ, Ադա՛մ, դուն լքեցիր զիս: Ես ալ քեզ կը լքեմ: Տես թէ ի՛նչ կ'արժես դուն քեզմով», կ'ըսէ Տէրը:

Անջատուած՝ Աստուծմէ, Ադամ ինքզինքը տէր կը կարծէ իր ճակատագրին: Բայց լռա՛ծ է աստուածային ձայնը: Ադամ կը խնդրէ

Սաղայէլին առաջնորդել զինքը։ Սիրտը ամուր, ան հպարտութեամբ կ'ընդունի իր ճակատագիրը։ Բայց անմիջապէս որ Բնութեան ուժերը կը յայտնուին իրեն, անծանօթին անձկութիւնը կը համակէ զինքը։ «Զարհուրելի է, օ՜հ, ո՜րքան զարհուրելի է։ Օ՜հ, ինչո՞ւ ինձմէ հեռու նետեցի այն Նախախնամութիւնը զոր նախագուշացած էր բընդագս, բայց արհամարհած եւ զոր ի զուր կը կանչէ իմ դիտութիւնս»։

Ադամ կ'ուզէ ճանչնալ ապագան, — իր պայքարին փրկագինը, իր տառապանքներուն նպատակը։ Եւա կ'ուզէ գիտնալ թէ՝ այնքան կերպարանափոխութեանց մէջ, «իր հրապոյրները պիտի չաքօղուի՞ն եւ պիտի չկորսուի՞ն»։ Սաղայէլ կը պատասխանէ անոնց առջեւ պարզելով, մարգարէական երազի մը մէջ, մարդկութեան հանդրուանները։ Ադամ յաջորդաբար կ'առնէ կերպարանքը եւ հոգին պատմական կամ երեւակայական անձնաւորութեանց, մինչդեռ Եւան ամէնէն այլազան մարմնացումներու մէջէ երեւան կուգայ իբրեւ իր կինը կամ ընկերուհին։

Ադամ նախ կը դառնայ Փարաւոն։ Տէր տիրական ամբողջ ժողովուրդի մը, ան պիտի ունենայ ուժը, — Բուրգը զոր միլիոնաւոր ստրուկներ կը բարձրացնեն իր հրամանին վրայ իրեն պիտի ապահովէ, կը խորհի, յաւիտենականութիւնը։ Բայց եւ այնպէս, իր սրտին մէջ կը զգայ անբացատրելի պարպութիւն մը։ Եւան կ'երեւայ իբրեւ ստրուկի կին, եւ կ'ողբայ իր սիրածին վրայ որ մեռած էր իր աչքին առջեւ, ծեծի տակ։ Ան Փարաւոնին լսել կուտայ ժողովուրդին հառաչանքները, — «Միլիոնաւոր մարդիկ մատաղ եղած մէկ մարդու համար»։ Սաղայէլ ի զուր կը փորձէ պատկերով մը արդարացնել մարդկային ճակատագիրներու անհաւասարութիւնը, — «Ժողովուրդը խորունկ ովկիանոս մըն է։ Ոչ մէկ ճառագայթ կը մտնէ իր ջուրերու զանգուածին մէջ։ Կը փայլի միայն ալիքը որ կը բարձրանայ մակերեսին վրայ։ Բախտը քեզ դարձուցած է այդ ալիքը»։ Ադամ կ'ըմբոստանայ, — «Թող ազատի ստրուկ ժողովուրդը։ Ի՞նչ օգուտ ինձի փառքը միայն մէկուն, եթէ զայն պիտի ստանայ իրեն նման միլիոնաւոր մարդոց կործանումի եւ հառաչանքներու գնով»։

Իր հրամանին վրայ, Սաղայէլ զինքը Աթէնք կը փոխադրէ։ Փարաւոն կ'անհետանայ։ Ադամ կը վերածնի իբրեւ Միլթիադէս։ Կը ճանչնայ ազատ պետութեան մը կեանքը, — քուէներու վաճառումը, ամբոխավարներու գրգռութիւնները, ամբոխներու ապերախտութիւնը եւ մոլեռնութիւնը։ Միլթիադէս, Մարաթոնի յաղթականը, պիտի մեռցուի մատնութեան մը վրայ։ Ան կը համակերպի իր ճակատագրին։ Արդարեւ, յանցաւոր չէ՞, խանդավառուած ըլլալով երազի մը համար։ Բայց այն պահուն որ պիտի կորսուէր Սաղայէլի ձեռքով, մահուան երիտասարդ եւ անուշ ոգին կ'երեւայ բռնած ջահ մը եւ

պակ մը։ Սաղայէլ չի տեսներ իր սպասած յուսահատական վախճանը։

Ադամ նախ Փարաւոն Եղիպտոսի մէջ, յետոյ Միլթիադէս Աթէնքի մէջ, այս անգամ կը դառնայ քրիստոնէական առաջին դարու Հռովմայեցի մը։ Երջանկութիւնը կը փնտռէ շուայտութեան մէջ։ Բայց, կործանումի ափը հասած առեն, Պետրոս առաքեալին խօսքերը զինքը կը կապեն Քրիստոսի, — «Մարդը ազատ է. թող երեւան հանէ իր էութեան հարստութիւնները։ Միայն մէկ օրէնք կը կապէ զինքը, — Դթութեան օրէնքը»։

Տանդրէտ Ս. Երկրէն վերադառնալով իր Աշակերտներուն հետ, կանգ կ'առնէ Կ. Պոլսոյ առջեւ։ Բայց քրիստոնէութեան մայրաքաղաքը զինքը կ'ընդունի իբրեւ թշնամի։ Հարեւանին սէրը, զոհողութեան ոգին մտած չեն ամբոխին մէջ։ Քրիստոսի խօսքերէն իսկ հերետիկոսներու կոիւներ ծագած են. խարոյկներ կը վառին։ Ասպետականութիւնը աստուածացուցած էր սէրը, ճշնաւորութիւնը մեղքի մը կը վերածէ զայն։

Հին դարերը, միջին դարը միայն յուսախաբութիւններ պատճառած են մարդուն։ Ադամ կը հրաժարի գործէն, բայց դեռ կը հաւատայ գիտութեան։ Դիտելով, դննելով աշխարհը հանդստութիւն պիտի գտնէ։ «Զեմ հաւատար որ քու ոգիդ, այդ անհանգիստ ուժը քեզի թոյլ տայ այնպէս ընել», կ'ըսէ Սաղայէլ։

Եւ զայն կը փոխադրէ Փրակա, ուր Ադամը կը տեսնենք այս անգամ Քէպլերի կերպարանքով։ Մարդը այս աշխարհէն ուրիշ բան չի պահանջեր եթէ ոչ «կարենալ դննել դիշերը եւ իր աստղերը, երկինքի դունդերուն խորհրդաւոր ներդաշնակութիւնը»։ Բայց կայսրը ոսկի կը պահանջէ, հարկ է ոսկի շինել քիմիագիտութեամբ։ Ունայնամիտ, անհաւատարիմ կին մը, եւ որ սակայն կը սիրէ զինքը, փորձանք դարձած է իր դլխուն փարթամ, շռայլ կեանքի մը պահանջներով։ Իր վարկաբեկուած դիտութիւնը այլեւս ուրիշ բանի չի ծառայեր եթէ ոչ դուշակութիւններ կատարել։ Պալատականները, նոյն իսկ իր կինը վէճի կ'ենթարկեն իր ծնունդը եւ կը ժխտեն ազնուականութիւնը զոր իրեն պարգեւած են միտքը եւ հմտութիւնը։ Դառնացած՝ անցեալի մնացորդներէն, Քէպլէր կ'ոդեկոչէ ապագային ուժերը, «թալիսմանը որ կրկին պիտի երիտասարդացնէ աշխարհը»։

Եւ տեսարանը կը փոխուի։ Ազատութեան արեւը կը լուսաւորէ Գործադուլի հրապարակը։ Տանթոն, կիլեոթինին մօտ կեցած, կը հարցաքննէ զոհերը եւ անոնց պատասխանները կը խռովեն զինքը։ Ու կը մտածէ, — զոհը ես ինքս եմ... Կը սարսռայ, ինքզինքը դտնելով Եւայի առջեւ, Եւա մը երկու դէմքով. — «Երիտասարդ եւ հը-

պարտ աղնուականուհի, մեղերա Աղատութեան, ո՛րքան տարօրի-նապէս կը նմանիք իրարու»:

Սէն-Ժիւստ յաղթած է: Աղամը կը դտնենք Լոնտոնի հրապարակին վրայ: Անցեալին ուրուականները փարատած են: Նոր աշխարհ մը պիտի ՀՅայտնաբերէ՞ կեանքը իր ամբողջ էութեամբ: Աղատ ասպարէզ բացուած է արի մարդոց մրցակցութեան համար: Աղամ կը կարծէ հանիլ իր խանդաղոր խղճերու առարկային: Սակայն կամաց կամաց ընկերային դրութիւնը երեւան կը հանէ իր երկաթեայ կողմը: Բարոյական սկզբունքէ մը զուրկ աղատութիւնը վայրենի մրցակցութեան մը առաջնորդած է: Աղնիւ զգացումները, մեծ կիրքերը խղդուած են զոհէիկ նիւթապաշտութեամբ մը: Այլեւս ոչ մէկ խղճահարութիւն: Դրամագլուխը, նոյնքան բռնապետական որքան փարաւոնը, դարձեալ ստրուկներու վերածեր է աշխատաւորները: Գիտութիւնը պիտի ՀՅկրնա՞յ նոր ընկերութեան մը մէջ ՀՅնջել աղատութեան զեղծումները, Բոլորին ուժերը կարգաւորել դէպի հասարակաց գործունէութիւն մը որուն ներդաշնակութեան վրայ պիտի հսկէ Իմացականութիւնը:

Ահաւասիկ երազուած փաղանգատունը, ընկերութիւն մը խաչալ միօրինակութեամբ: (*) Հայրենիք, սեփականութիւն, այս ճղճիմ ըմբռնումները որ ծնած են եսամոլութենէն եւ տիրապետութեան ոգիէն, լուծուած են: Խստագիծ, մեթոտիկ, կարգաւորուած դրութեան մը մէջ ամէն անհատականութիւն կ՚անհետանայ: Թանգարաններուն մէջ կը պահեն հաւատքին ցնորական պատկերները, քանի մը նշխարներ բանաստեղծութեան: Այլեւս ոչ մէկ դեղարուեստական գործ: Գեղանաքարշ օդտապաշտութիւն մը կը տնօրինէ ամէն բան, — ի՞նչ օգուտ ունի ծաղիկներ գծել, արաբական նկարներ քանդակել: «Մեր մեքենաները կը կատարեն այդ բոլորը, աւելի գործնական եւ պարզ ձեւով մը: Գործին կատարելութիւնը ապահովելու համար, պէտք է որ պտուտակ չինող բանուորը մինչեւ իր վերջին օրը կապուած մընայ իր աշխատանքին»:

Բոլոր ժամանակներու մեծ մարդիկը կը վերածուին վերակացուներու վիճակին, ընտանիքը կը լուծուի յանուն գիտութեան, երախաները իրենց մօրմէն խլուելով կը յանձնուին հասարակաց կրթա-

(*) Ֆրանսուա Շարլ Ֆուրիէ (1772–1837), ընկերվարական, ծրագիր մը յղացած էր որուն համաձայն մարդկային ընկերութիւնը կը բաժնուէր փաղանդներու (ֆալանժ), իւրաքանչիւրը 1600 անհատներէ բաղկացած: Իւրաքանչիւր փաղանգ պիտի բնակէր փաղանգատունի մը կամ հասարակաց շէնքի մը մէջ, ունենալով ափ մը հող՝ մշակելու համար եւն.:

բանին, մարդկային կարճատեւ միութիւնները կ'ենթարկուին դիտական, ընտրովի սերնդագործութեան։

Ադամ կը զղջայ նախկին յիմարութեան համար եւ կը փախչի։ Անհուն անջրպետին մէջ, երկիրը այլեւս ուրիշ բան չերեւար եթէ ոչ լուսաւոր կէտ մը։ Բայց այս ցուրտ միայնութիւնը կը սեղմէ սիրտը։ Ի՞նչ կ'արժէ կեանքը առանց սիրոյ եւ պայքարի։ «Նպատակ չեմ տեսներ, արդեւք չեմ զղջար... սառնաշունչ սարսուռ մը կը համակէ զիս»։

Սատանան կը հեղնէ։ Բայց Երկրի Ոգին ձայնը կը հասնի այս առանձնութեան մէջ, — «Դուն դիս կը ճանչնաս արդէն... Միայն ես եմ որ կը շնչեմ։ Վերադարձիր եւ պիտի ապրիս... Դեռ կրնաս մեծ գործեր կատարել...»։ Ադամ չէ համոզուած այս յաղթանակին։ Սակայն կը զգայ թէ կեանքը պայքար մըն է, թէ մահը, այն մահը որմէ կը փախչի դարերէ ի վեր, պիտի ըլլայ պայքարի դադարումին մէջ։ Եւ ետ կը դառնայ։

Երկիրը ծերացած է։ Իր պաղած եւ ձիւնապատ հողին վրայ մարդկութիւնը, որ թշուառ էսքիմացիներու վերածուած է, կը ճանչնայ միայն նախնական անկեալներու բնաղդները։ Եւայի տեսիլքը վերջին հարուածը կուտայ իր պարտութեան։

— «Օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն, Ադամ՛է։ Մեկնի՛նք, հեռանա՛նք այս վայրերէն», կ'աղաղակէ Ադամ այս ահաւոր անկումին առջեւ։ Ադամէ կ'արթնցնէ զինքը։ Երազը վերջացած է։

Ադամ վերադտնելով իր երիտասարդութիւնը, կը վերստանայ իր զգայարանքները այն կախարդական շրջապատին մէջ ուր քնացած էր երկրային դրախտի սեմին վրայ։ Արեւը լոյս կը ցանէ իր վրայ։ Գոնէ իր կամքը ազատ է։ Այս անկախութիւնը, զոր շահեցաւ կորսնցնելով դրախտը, իրեն թոյլ կուտայ նշմարել փրկութիւն մը մահացու շրջանէն, — շատ մօտիկ անդունդ մը, ժայռ մը։ Բայց այն պահուն երբ Ադամ անձնասպանութեան կը պատրաստուի, Եւա կը մօտենայ եւ գաղտնիք մը կը յայտնէ։ Ադամ փրկուած է։ Այն որդին որ պիտի ծնի զայն կը կապէ ապագային, եւ Աստուծոյ։ Անշուշտ Տէրը իրեն պիտի չյայտնէ մարդկային ճակատագրի գաղտնիքները, բայց իրեն պիտի ըսէ երկու խօսքեր որոնք զինքը պիտի առաջնորդեն դէպի նպատակը, — Պայքարիլ եւ Ցուսալ։

Ինչպէս ուրիշ մեծ ստեղծագործութիւններ, հունդար բանաստեղծին այս գործն ալ կը խտացնէ բազմաթիւ խորհուրդներ, մարդկային թէ ազգային։ Եւ զարմանալի չէ որ հեղինակին հայրենակիցները խանդավառութեամբ կը ծափահարեն զայն, իրենց ազգային ճակատագիրը տեսնելով անոր մէջ։